

Hlavní téma: Výchova proti šikaně

Jako oddílový vedoucí a trenér mládeže se poměrně často pohybuji mezi dětmi. Setkal jsem se tak s různými formami šikany. V praxi se ukazuje, že se šikana objevuje zejména v kolektivech dětí vedených k velké soutěživosti, kolektivech založených na předvádění výkonů a znalostí, tedy zejména v kolektivech základního a středního školství. Šikana se dále objevuje v kolektivech tzv. „pouličních“, což jsou jakési neorganizované skupiny dětí a mládeže. Vyloučená ale bohužel není ani v oddílech dětí a mládeže a proto je dobré znát teoretický základ.

1) Agresivní poruchy

V případě agresivního chování dětí a mládeže je porušení společenské normy spojeno s omezováním základních práv druhých osob. Jedná se o nepřijatelný způsob vedoucí k uspokojení některé potřeby (materiální a seberealizace). Může se také jednat o bezohledný výběr prostředku, vedoucí k dosažení společensky proklamovaného cíle.

Agresivní chování může mít různé formy, motivy a projevy. K zvláště společensky nebezpečným jevům objevujícím se v prostředí školy, ale i v zájmových skupinách, na pracovištích atd. patří šikana.

Šikanování lze vymezit jako jakékoliv chování, jehož záměrem je ublížit jedinci, ohrozit nebo zastrašovat druhého, případně skupinu druhých osob. Jedná se o cílené a obvykle opakované užití násilí jedincem nebo skupinou vůči jedinci či skupině druhých, kteří se neumí nebo z nejrůznějších důvodů se nemohou bránit. Znaky šikany jsou tedy opakované ubližování, bezbrannost oběti a asymetričnost (více proti jednomu). Motivací k šikaně bývá nejčastěji touha po mužnosti, touha dominovat, motiv krutosti, zvědavost nebo nuda.

Formy šikany:

Jaké mohou být způsoby šikanování jedinců mezi dětmi.

- fyzické násilí a ponižování v podobě bití, vydírání, loupeží
- psychické ponižování a vydírání, nadávky, pomluvy, vyhrožování, ponižování
- destruktivní aktivity zaměřené na majetek oběti, poškozování věcí druhé osobě

- šikana se projevuje i v nepřímé podobě jako nápadné přehlížení, ignorování a izolace jedince či skupiny třídní nebo jinou skupinou

Oběti šikany:

Jaké vlastnosti, či vzhledem většinou mají nejčastější oběti šikany.

- somatické zvláštnosti - odstávající uši, barva pleti, obezita, předkus, malý vzrůst atd.
- psychické zvláštnosti - děti s nízkým sebevědomím (tiché, plaché, citlivé, ustupující, ...), děti neschopné zaujmout (osamělé, bez kamarádů, neduživé, ...), děti s útočným chováním (dráždící, popichující, protivné, ...), noví žáci, vynikající žáci apod.
- obětí se může stát ale prakticky kdokoli

Stejně jako u krádeže i dalších poruch chování musí být vždy posuzován každý konkrétní případ objektivně. S tím souvisí i způsob řešení. V případě agrese a šikany se jedná o vysokou společenskou nebezpečnost a o psychické, somatické i sociální důsledky pro oběť. Proto nelze tento jev přehlížet či dokonce tolerovat. Je nutné jednoznačné odsouzení šikany!

2) Prevence sociálně patologických jevů

Cílem současné výchovy je nejen vybavovat děti příslušnými kompetencemi, ale také je učit odolávat nástrahám, které jim společnost připravuje. Drogové závislosti, gamblerství, nesnášenlivost, agresivita apod. jsou dlouhodobé trendy vývoje společnosti a je nutné na ně reagovat ve výchovném působení.

Skupiny dětí, u nichž je riziko k sociálně patologické činnosti jsou často děti bez zájmu nebo děti, které sice navštěvují organizované zájmové činnosti, většinou na přání rodičů, ale neztotožňují se s nimi.

Při pravidelných organizovaných zájmových aktivitách je potřeba vytvářet tzv. bezpečný prostor. Ten by měl být samozřejmostí v rodinném prostředí, ale lze jej vytvořit i v dobře fungujícím dětském oddíle, s hezkou klubovnou, kde se děti cítí dobře. K tomu můžou pomoci fotografie z táborů, společné zážitky, knihy, hry, kroniky a samozřejmě empatický vedoucí.

V různých výchovných programech pro děti a mládež se v poslední době stále více klade důraz na primární prevenci sociálně patologických jevů u žáků v působnosti MŠMT. Jedná se zejména o:

- záškoláctví
- šikanu, rasismus, xenofobii, vandalismus
- kriminalitu a delikvenci
- užívání návykových látek (tabák, alkohol, omamné psychotropní látky)
- závislost na politickém a náboženském extremismu
- netolismus - závislost na virtuálních drogách (televize, počítačové hry, internet, ...)

Při pedagogické a volnočasové práci s dětmi a mládeží je však také nutné rozpoznávat a včasně intervenovat při zjištění dalších negativních jevů, zejména domácího násilí, týrání a zneužívání dětí, ohrožování mravní výchovy mládeže a poruch přijímání potravy (mentální bulimie a anorexie). Základní strategií prevence je výchova ke zdravému životnímu stylu, k osvojování pozitivního sociálního chování a k zachování integrity osobnosti. Prostředkem je mimo jiné kvalitní zájmová činnost přinášející účastníkům autentické zážitky a kladné emoce z nich.

Ve výchovných programech se klade důraz na prevenci, která je pojímána podle stupně ohrožení dětí a mládeže:

- **nespecifická primární prevence** - zahrnuje veškeré aktivity podporující zdravý životní styl a osvojování pozitivního chování prostřednictvím volnočasových aktivit
- **specifická primární prevence** - je cíleně zaměřena na předcházení a omezení výskytu různých forem rizikového chování dětí
- **všeobecná prevence** - je orientována na standardní populaci, u níž nebyla zjištěna tendence k rizikovému chování
- **selektivní prevence** - je zaměřena na jedince, u nichž lze předpokládat zvýšenou hrozbu rizikového chování
- **indikovaná prevence** - je orientována na jednotlivce i skupiny, u nichž byl již zaznamenán výskyt rizikových faktorů v chování, ať ve škole, nebo v rodině

Efektivními metodami jsou zejména interaktivní programy, které dětem pomáhají čelit sociálním tlakům, zkvalitňovat sociální komunikaci, zdolávat konflikty a stresové situace, zvyšovat zdravé sebevědomí, umožňují individuálně působit nebo vést rozhovory v malých skupinách. Naproti tomu neúčinné jsou hromadné jednorázové akce, pouhé předávání informací, zastrašování, citové apely.

Paušálně bývá všechna organizovaná zájmová činnost s dětmi označována jako primární prevence nežádoucích jevů, protože vedoucí zajišťují dětem program a mají nad nimi dozor, aby se nedopouštěly nepravostí. Avšak skutečnost je složitější, prevence znamená něčemu předcházet, vytvořit takové návyky a hodnotové orientace, aby se u dětí vytvářel vnitřní obranný mechanismus proti aktivnímu podílu na negativních jevech. Cílem organizované zájmové činnosti je vytváření návyků na aktivní a společensky žádoucí využívání volného času (výchova k volnému času).

Z výchovného hlediska je hlavním nebezpečím, že činnosti označené jako sociálně patologické jevy jsou zástupnými činnostmi prováděnými ve volném čase místo společensky žádoucích aktivit, které mají přispívat k výchově a rozvoji jedince. Příkladem může být závislost na počítači či internetu – dítě surfuje po internetu, aby zabílo (vyplnilo) svůj volný čas, a nehledá např. bezprostřední komunikaci s vrstevníky nebo informace. Právě tak mohou některé počítačové hry kompenzovat nastřádanou agresivitu, ale nesmí vyústit v závislost na nich.

Volnočasové aktivity mají rozvíjet osobnost dítěte a naučit je kvalitně využívat svůj čas, chápat jej jako významnou životní hodnotu. Pro vzbuzování a modelování návyků na trávení volného času slouží nejprve seznamování dítěte se širokou škálou volnočasových aktivit, pomoc při objevování vlastních dispozic a jejich rozvíjení, sestavování racionálního režimu dne, uvědomění si vlastních hodnot a rozvíjení zdravého sebevědomí atd.

Pro záměry prevence při činnostech (např. při schůzkách, prázdninových táborech) můžeme sledovat řadu dílčích výchovně - vzdělávacích záměrů či cílů:

- uspokojovat a kultivovat potřeby účastníků
- seznamovat s možnými zájmovými aktivitami a náměty pro jejich naplňování, usměrňovat, formulovat a rozvíjet zájmy skupiny i jednotlivých členů

- pomáhat objevovat dispozice jedinců, rozvíjet jejich specifické schopnosti na základě objevených dispozic
- podporovat snahy o sebevýchovu, podporovat utváření žádoucích rysů osobnosti
- podporovat zdravý tělesný rozvoj, vychovávat ke zdravému životnímu stylu, zvyšovat fyzickou zdatnost, zlepšovat kondici
- dbát na dodržování psychohygieny, dodržovat racionální denní režim
- naučit je účinným antistresovým programům, posilovat autoregulační systémy
- vychovávat k odpovědnosti za svou osobu a za své zdraví
- posilovat citové vazby, cvičit komunikační dovednosti v různých sociálních prostředích
- dávat podněty k uplatňování osobnosti dítěte v jeho skupině
- zvyšovat sociální kompetence - rozvíjet sociální orientaci, posilovat odpovědnou spoluúčast na vytváření programu své sociální skupiny, učit objektivně hodnotit své jednání a přijímat důsledky svého chování
- vést k odpovědnosti za své chování, k vlastní odpovědné životní cestě v síti společenských vztahů, naučit pravidlům společenského chování a v denním životě je užívat
- vytvářet společensky žádoucí hodnotové orientace, posilovat úctu k ověřeným hodnotám, porozumění, toleranci
- pokládat základy právního vědomí a respektovat právní ustanovení, uvědomovat si nejen vlastní práva, ale i povinnosti
- vytvářet u dětí sebevědomí a posilovat schopnost nepodléhat cizím negativním vlivům

Děti by měly být v rámci prevence sociálně patologických jevů v zájmových útvarech vedeny k osvojení sociálních dovedností, k nimž patří i sociální kompetence:

- schopnost přijatelného vyjádření odlišného názoru, než jaký zastávají vrstevníci, rodiče nebo učitelé
- schopnost požádat o jakoukoli laskavost osoby v sociálním okolí
- schopnost zahájit rozhovor s vrstevníkem či dospělým
- schopnost pozvat vrstevníka k účasti na nějaké činnosti či hře
- schopnost pochválit druhého a zároveň pochvalu přijmout
- schopnost požádat o pomoc při řešení nějakého problému
- schopnost odmítnout nerozumný návrh, schopnost odolat tlaku vrstevníků chovat se nevhodným způsobem

Při organizování činnosti (výběru námětů, motivování, hodnocení, výběru prostředí činnosti i vlastním provedením) vytváříme dostatek prostoru, abychom si s účastníky povídali a především jim naslouchali, vedeme je také k tomu, aby si naslouchali navzájem. Činnosti vybíráme tak, aby navozovaly radostnou atmosféru, aby při nich mohli být všichni úspěšní. Při některých bude úspěšnější jedna skupina dětí, při jiných ostatní, proto činnosti střídáme. Potlačujeme přirozený sklon zaměřovat se na vyhledávání chyb, ale naopak účastníky podněcujeme k takovému způsobu chování, kdy vyhledávají především kladné momenty činnosti, a tak posilujeme vytváření příjemné atmosféry. Na každém výkonu lze najít něco hodného ocenění, byť třeba výsledek nebude takový, jaký jsme očekávali, nemusíme vždy hodnotit konečný výsledek, ale proces: snahu, píli, nápaditost. Pokud při nějaké činnosti nejsme spokojeni s chováním či postoji některého účastníka a jako vedoucí musíme vyjádřit výhrady, neformulujeme je jako zavržení jeho osoby (jsi hloupý, jsi rušivý element, jsi lenoch apod.), ale nesouhlas vyjadřujeme s jeho projevem nebo momentálním výkonem (dnes se ti nedařilo, dnes nemáš svůj den, příště to bude lepší, minule se ti dařilo lépe apod.).

Socializace dítěte je i učení se od lidí, kteří jsou mu vzorem - jsou to především rodiče, ale i dospělí z jeho okolí, filmoví hrdinové, populární sportovci či umělci. Podle psychologů menší dítě ještě nedovede ve shlédnutých pořadech rozlišovat fikci od reality a může si vytvořit falešnou představu o světě. Na základě akčních filmů se může snížit jeho hladina sociální citlivosti projevující se šikanováním a necitlivostí k utrpení jiných. Největší riziko hrozí dětem ve věku 8-12 let, pokud jsou pro ně masmédiá hlavním zdrojem informací a vytváření vzorů pro jednání a chování. Především dobře fungující rodina i ostatní sociální skupiny, v nichž se dítě pohybuje, mají uspokojovat jeho základní psychologické potřeby, a to zejména pocit bezpečí a jistoty.

Přes naše nejlepší úmysly a výchovné záměry se i my v praxi můžeme setkat s některými nežádoucími jevy. Při jejich řešení bychom se nejprve měli pokusit zjistit příčiny nevhodného chování, jejich rozsah a stupeň a následně podle nich přijímat opatření. Vždy musíme postupovat velice citlivě s ohledem na individuální zvláštnosti každého dítěte a kolektivu, s nímž pracujeme. Při řešení bychom měli rozlišovat, zda k porušení norem došlo z okamžité pohnutky, nebo zda jde o začínající poruchu chování, u níž můžeme okamžitým vhodným řešením zabránit jejímu rozvinutí.

Šikanování jako takové je nutné chápat jako vážnou poruchu vztahů v celé skupině- neboť bez souhlasného či trpěného postoje ostatních členů by šikana nemohla vzniknout a dále pokračovat. Je to jev méně častý v dočasných formálních skupinách (oddílech, kroužcích) než v třídních kolektivech nebo na táborech. Za počátek šikany můžeme označit tzv. ostrakismus (vyčlenění jedince z kolektivu), kdy aktéři šikany neoblíbeného člena odmítají, izolují, pomlouvají, zesměšňují a vymýšlejí na něj zlomyslnosti, které se považují za legrácky. Rozklad kolektivu pokračuje přebíráním postoje iniciátorů ostatními členy a je zcela scestné, když tento postoj zaujme i vedoucí. Iniciátory šikany bývají dominantní silní jedinci nebo tzv. vtipálkové, ale i hvězdy kolektivu, jež se navenek projevují jako slušní a kultivovaní jedinci. Při řešení problému šikany ozdravujeme celý kolektiv, a pokud je už šikana rozjetá a zasáhla i skupinové normy, musíme rázně prosazovat obnovu kvalitních kamarádkých vztahů a hodnotového systému. Situaci nelze řešit pouze nápravou vztahu agresor - oběť.

Odhalení šikany bývá někdy velmi obtížné i pro zkušené pedagogy. Nejzávažnější negativní roli při jejím zjišťování hraje strach, a to nejen strach obětí, ale i pachatelů a dalších účastníků. Strach obvykle vytváří prostředí „solidarity“ agresorů i postižených.

Při vyšetřování šikany jsou doporučeny následující kroky:

- rozhovor s těmi, kteří na šikanu upozornili, a s oběťmi
- nalezení vhodných svědků
- individuální, příp. konfrontační rozhovory se svědky (nikoli však konfrontace obětí a agresorů)
- zajištění ochrany obětem
- rozhovor s agresory, příp. konfrontace mezi nimi

Nepřímé (varovné) znaky šikanování mohou být např.:

- dítě je osamocené, ostatní o něj nejeví zájem, nemá kamarády
- při týmových hrách a sportech bývá do mužstva voleno mezi posledními
- při volných činnostech (např. ve školní družině) se snaží být co nejbližší pedagoga
- má-li promluvit před skupinou, je nejisté, ustrašené

- je uzavřené, působí nešťastně, mívá blízko k pláči
- jeho věci jsou poškozené nebo zničené, rozházené, stále něco postrádá
- odmítá vysvětlit ztráty či poškození svých věcí, používá nepravděpodobné výmluvy

Problém šikanování je širší, mladá generace sociálně zraje a jedinci se socializují především prostřednictvím společenských procesů, které je obklopují a s nimiž se denně setkávají. Tento vliv je často silnější než naše výchovné působení. Obtížně budeme vytvářet vlídné prostředí v nevlídné společnosti. Bude to „boj s větrnými mlýny“, když budeme chtít odstranit šikanu z dětských kolektivů ve společnosti, kde se šikana stává sociální normou chování, kde již od útlého dětství jsou děti zaplaveny příběhy postavenými na gagech, kde humor vychází ze vzájemného ubližování dětských nebo zvířecích hrdinů. Pokusme se našim působením tento vliv alespoň minimalizovat a vytvářet oázy pochopení a sounáležitosti.

Doporučená literatura

1. HOFBAUER, Břetislav. Děti, mládež a volný čas. 1. vyd. Praha : Portál, 2004. 176 s. ISBN 80-7178-927-5.
2. FISCHER, Slavomil; ŠKODA, Jiří. Speciální pedagogika : Edukace a rozvoj osob se somatickým, psychickým a sociálním znevýhodněním. 1. vyd. Praha : Triton, 2008. 208 s. ISBN 978-80-7387-014-0.
3. HÁJEK, Bedřich; HOFBAUER, Břetislav ; PÁVKOVÁ, Jiřina. Pedagogické ovlivňování volného času : Současné trendy. 1. vyd. Praha : Portál, 2008. 240 s. ISBN 978-80-7367-473-1.
4. CHMELÍČKOVÁ, Markéta. Význam Střediska volného času Ivančice v prevenci sociálně patologických jevů. Diplomová práce: Masarykova universita Brno, Pedagogická fakulta, Katedra sociální pedagogiky, 2007